

Образът на Дионис в тракийските земи

Александър Дончев, Югозападен университет „Н. Рилски“, Благоевград

Aleksandar Donchev, South-West University "N. Rilski", Blagoevgrad

The Image of Dionysus in the Thracian Lands

Annotation: *Dionysus is the god of nature, viticulture, wine, fun and music. Revered in Rome under the name Vakhus in Thrace called Heat, and in Phrygia is known as Sabazius. Dedicated to Dionysus holidays in Greece are called Dionysus in Rome – Bacchanalia and Thrace rozalii. The cult of Dionysus is widespread among the Greeks in the Hellenistic countries and Rome initially features just rejoicing and in a later period was marked by mystery and orgies. In his honor were arranged various celebrations. In Izvorovo data can trace the spread of ritual practice at first in Italy, where passes into Asia Minor and the Balkans in Lower Misia and Thrace, Macedonia and Pannonia Superior. The cult of Dionysus is not just frolic under the influence of wine, and philosophical reflection on the idea of fertility and creativity of man.*

Дионис е божество на природата, лозарството, виното, веселието и музиката. Почитан в Рим под името Вакхус, в Тракия е наричан Загрей, а във Фригия е познат като Сабазий. Посветените на Дионис празници в Гърция се наричат дионисии, в Рим – вакханалии, а в Тракия – розалии. И трите имат смисъла – освободител. Слабо известно име на Дионис е Ванак, като по този начин го наричали мизите, а името му означавало владетел, господар.

Дали култът на Дионис е принесен от Тракия в Гърция или обратното, а посредници за това са били траки от времето на тракийската „теласокрация“ на Егейско море все още не може да бъде потвърдено със сигурност. Според Херодот, в тракийските центрове траките са имали свой домашен култ към Дионис. Елементите в този култ са повече гръцки, отколкото тракийски, като например празникът фалософории, който според Херодот е пренесен в Гърция от Египет. Траките украсявали своите оръдия и татуирали лицето си с бръшлян, а жените вакханки по време на екстаз разкъсвали неговите клони и

листа и ги изяждали, като така символично изяждали самия бог във форма на причастие. В Гърция този атрибут бил отхвърлен като варварски, дошъл от родината на култа. Границата между Дионис и Сабазий не съществува, като някои считат Себазий за тракийско наименование на Дионис (Тодоров 1928: 86-88). Все още има противоречие за произхода на бога – от къде е дошъл в Елада?! Родината му се търси в Мала Азия, Тракия и в критско-микенската древност, като едва ли ще имаме конкретен отговор по този въпрос.

Култът към Дионис е широко разпространен сред гърците, в елинистическите страни и Рим, като първоначално се отличава с просто веселие, а в по-късен период е съпътстван от мистерии и оргии. В негова чест били устройвани различни празненства. Големите градски дионисии започвали в началото на пролетта, като с голяма тържественост били празнувани в Атина. Тези празници продължавали няколко дни, като са посещавани от много жители и от други градове. Култови песни за живота и страданието на Дионис са изпълнявани от многобройни хорове, а празненствата завършвали с огромно шествие, начело на което носели дървената статуя на бога.

Малките селски дионисии се отличавали с по-малък блясък. При тях нямало обикаляне на свещената утвар на бога, жертвоприношение на козел, карнавални шествия, танци, пиршества, а се изпълнявали драми, представяни на сцената в Атина.

Месеците януари и февруари са били свързвани с други дионисови празненства, наричани ленеите. Те били основен празник за един от тиасиите в Пангей – този на мистите на Дионис, бога на гроздето. Той се практикувал най-вече по течението на Средна Струма. Името идва от Ленос – съд за мачкане на грозде, известен днес като Лин, от където идва и епитета на Дионис – Ленайос. В класическата епоха това бил оргиастителен женски празник на вакханките, чийто център бил Лепеона в Атина (Митрев 2002: 296-297).

Според Херодот, старо светилище с оракул съществувало на „най-високата планина“ (Западните Родопи), като там владетели били траките сатри, а гадатели били бесите (Батаклиев 1985: 53).

Атрибутите на бог Дионис са лозова клонка, винена чаша, еленова кожа. Свещените му животни били сърна, тигър или лъв, козел, а като негови свещени растения се свързват

бръшляна и лавъра. В старото изобразително изкуство Дионис се изобразява и представя като внушителен брадат мъж в дълга одежда, а в по-новото е красив младеж с неподрязани къдрици. Най-често обкръжението на Дионис са сатирите, нимфите и Силен (пазачът на овчите и козите стада), Приап (пазачът на лозята и градините), Пан (аркадско, планинско и готско божество, покровител на стадата, овчарите и ловците).

Култът към бога на виното и веселието в началото също е срещал съпротива в Рим. Там той е отъждествен с местния бог на плодородието – „либер Патер“, който приел и останалите функции на Дионис и името му Бакх. Женското съответствие е римската Либера, а по-късно – Либер и Либера, Кора, Церера, така наречената римска божествена триада, на която бил посветен общият им храм, северно от Авентинския хълм. Култът получава широко разпространение по време на Принципата в Северна Африка, както в Испания, Галия, Дунавските провинции – Дакия и Панония. Тази епоха е напълно отъждествена с култа на Дионис. Действително двете божества не са напълно еквивалентни, но тенденцията римските божества да се отъждествяват с гръцки надделява (Александров 2010: 113).

В чест на бога римляните празнували на 17 март всяка година либералиите, подобни на гръцките малки дионисии, като тогава момчетата, навлизащи във възрастта „на съзряването“ обличали мъжката тога (Лунгарова 2012: 206). По-късно празникът получил, както в Гърция, разюздан характер и се превърнал в тамошните бакханлии (вакханлии).

През октомври месец, по време на гроздобера, се правели възлияния с прясна шира, в чест на либер и либера (Александров 2010: 102). Някои учени се опитват да свържат празника Росалиа и култа на Дионис с провинция Долна Мизия. В историографията е подчертано, че този празник дори не е свързан с култа на мъртвите, а има характер на пролетен празник на цветята. Постепенното свързване на празника с култа към мъртвите вероятно се дължи на обичая да се окичват или разпръсват цветя, особено червени рози, върху гробовете. Празникът на мъртвите няма точно фиксирана дата и може би се е празнувал локално, в зависимост от цъфтежа на розите през май – юни. Епиграфските паметници са го засвидетелствували доста по-късно, едва в края на I в., по времето на император Домициан. По изворовите данни може да се проследи разпространението на ритуалната практика на най-напред в Италия, от където преминава в Мала Азия и на

Балканите в Долна Мизия и Тракия, Македония и Горна Панония. Някои автори приемат, че съществена роля за разпространението на празника при тракийските племена има свързването на обредната практика за почитанието на мъртвите в деня на празника, с култа към Дионис или че култовите сдружения в чест на Дионис са поели и функциите на организатори на ежегодните ритуали, характерни за празника, но тези сведения не са подкрепени от епиграфски паметници (Шопова 1998: 158).

Култът към Дионис в Долна Мизия е оставил следи в Павликени, с. Крепча, Поповско, В. Търново, с. Ресен, Г. Оряховица, Плевенско – с. Гиген, Мангалия-Калатис, Балчик – Дионисополис и неговата околност. В светилището на Дионис край Свищов са намерени две обредни плочки. На тях Дионис е представен в обичайната обстановка. В първата (обр. 1), в центъра е Дионис, с буйна коса, наметнат с небрида и държащ ритон, от който се излива силна струя вино в устата на пантера, стъпила в полуотворения капак на *cistamystica*. В лявата ръка държи тирс, а отляво зад Дионис е Пан, който държи в лявата си ръка извита гега (Митова-Джонова 1961: 23).

При другата плочка сцената е аналогична (обр. 2). В дясната си ръка Дионис държи кантарос, а с лявата се обляга на тирса. Долу отдясно на него лежи пантера, а отляво е представен брадат Силен (Митова-Джонова 1961: 23). Важно е да се отбележи, че за първи път тук Дионис е представен с атрибутите на горския бик. Бог на безсмъртието и вечността, Дионис притежава качеството не само да се превъплътява в различни животни, но и да приема отделни части от тях.

Паметници на ЛиберПатер и Либера са известни от и от близкия Ятрус.

От Монтана произхождат редица паметници, свързани с култа към Дионис. Известна е оброчна плочка с релефни образи на Диана и Дионис, който е представен като млад мъж с голо, красиво и хармонично тяло в анфас. Вплетени в косата му бръшлянови вейки, по гърдите му се вие змия, а на раменете е праметната къса небрида, като в дясната ръка държи кантарос, с който прави излияние, а в лявата – тирс. Вляво е изобразен сатир. (Александров 2010: 104). Г. Александров отбелязва, че не му е известен друг паметник от българските земи с такова съчетание на Дионис и Диана.

На друга плочка от Монтана са представени Силван – божество на горите и стадата и покровител на бедните и робите, заедно с Диана и трите нимфи, които Г. Александров определя като сливане на Силван с Дионис (обр. 3).

Намерени са фрагмент от керамичен съд с изображение на Силен (използван при обреди, свързан и с култа към Дионис), бронзова дръжка (на която единият край завършва с релефно изображение на млад сатир, която вероятно е част от предмет, притежаван от почитател на Дионис или свързан с извършване на култа към този бог), гема с изображение на Приап (който според митовете е син на Дионис и като бог на земните сили носи техния символ – вечно зеления дионисов бръшлянов венец), част от мраморна статуарна група на Дионис (стъпил върху колесница, подобна на тази от Филипопол (обр. 4)), мраморен фрагмент (от оброчна плочка с изобразена дионисова сцена, на който е изобразен либер и част от тялото на Пан или Силен – тук има сливане на либер с Дионис), фрагмент от голям каменен кратер (част от голяма дионисова сцена, представляваща гроздобер), бронзова матрица с образ на сатир, доказателство за разпространение на култа към Дионис в района на Монтана.

Култът на Дионис е със стари традиции и в римската провинция Тракия, където широкото развитие на лозарството и винопроизводството обясняват култа към този бог. При разкопки във Филипопол е открит кратеровиден култов съд, украсен с бюстове на Дионис и Зевс – Сарапис. При разкопки на форума са открити глинени аптефикси – калиптери, украсяващи фасадата на покрива на портика около ареата. Единият представя маска на Дионис като главата е увенчана с бръшлянов венец и тепия (Мартинова-Кютова 2009: 169-176). Откритите оброчни релефи от Филипопол и административната му територия се явяват важен източник за изучаване на култа към Дионис. Той обикновено е представян гол, прав, наметнат с небрида, с буйна коса и характерните атрибути – тирс и чаша. Други атрибути на бога са еленовата кожа и лозовата клонка, както се вижда и в илюстрацията (обр. 5). В релефа от следващата снимка (обр. 6) също ясно личи типично обрисване на Дионис. На всички оброчни плочки е придружен от тиаса си – Пан, Силен, сатири, вакханки, пантери (обр.7). Любопитен е и един паметник от теракота (обр. 8), в който виждаме стария Дионис с брада, мустаци и венец от дъбови листа (Мартинова-Кютова 2009: 169-176).

Интерес представляват паметниците, изобразяващи Дионис и Херакъл, представени в типичната гръцка иконография. В тази връзка заслужава внимание оброчният релеф от град Панагюрище (обр.9), на който Дионис е изобразен в колесница с Херакъл, теглена от две пантери и управлявана от малък сатир. Нестандартното изображение на тържествено шествие на двете божества, вероятно носи в себе си елементи от чиста тракийска основа на дионисевият култ (Венедиков 1952: 358-364).

Важно значение представлява и една бронзова плочка от района на Югозападна Тракия в гр. Смолян, изработването на която (според И. Венедиков) е поръчано от сирийски търговец. На лицевата страна на плочката е изобразен архитрав (обр. 10). В полето над него е представена група от три фигури, в центъра на която е Дионис като възрастен мъж, носещ в лявата си ръка кратер. В Тракия ликът на Дионис като брадат мъж почти не се среща, затова и паметникът е толкова ценен. Вдясно от Дионис е Пан, свирещ на сиринкс, а в ляво е изобразена танцуваща менада. В ляво под менадата е представен бюст на жена, вероятно богинята Ма, почитана в Мала Азия. Под образа на Дионис е изобразено друго неидентифицирано божество, вероятно с малоазийски произход. Под Пан е изобразен конник, в който се открива образът на Зевс Долихен. Върху другата страна на плочката (обр.11) е изобразен отново Дионис, седнал в двуколка, а до него е седнала Коре – богинята на плодородието, по-известна като Персефона, сестрата на Зевс (Маразов 1988: 127 – 128).

Почти всички паметници свързани с култа към Дионис в Тракия са изработвани от гръцки майстори. Интересна е ситулата от Пъстрово (първата половина на IV в. пр. Хр.). Върху нея е представена необичайна като иконография сцена. Вляво е изобразен Дионис като седнал върху скала младеж, зад когото е представена Херма на младия Хермес. Главата на самия бог като юноша е с дълги коси и бръшлянов венец, тя е изобразена в плстично кръгла, сребърна апликация от свещари.

Върху ритон от Панагюрското съкровище също се открива образът на Дионис (Пенкова 1994: 43-45).

Ив. Венедиков търси връзката между Дионис и гетският бог Залмоксис. Въпросът е дали предшестваният празник е бил посветен само на мъртвите или е част от старите

тракийски Дионисии. Всъщност, Дионисиите са много по сложни – те обхващат както смъртта и възраждането, така и свещения съюз и пролетното възобновяване на целия природен и човешки цикъл. Дионис е бог, който умира или по-скоро преминава през смърт (Пенкова 1994: 43-45). Един от аспектите на Дионис е бог на подземния свят, господар, който царува едновременно над живите и мъртвите, този, който осигурява безсмъртие. Именно Дионис със своите страдания и с периодичното си завръщане от смъртта към живота е извоювал своето място сред боговете. Неговите последователи са вярвали, че по подобие на бога и те ще си осигурят вечен живот. Затова живите и мъртвите участват заедно в празниците на бога. Тази страна в дионисиевата религия е засвидетелствана в целия гръко-римски свят, но фактът, че тъкмо той в земите на траките се свързва с техния върховен бог през римската епоха, говори колко силна е била тази представа в тракийската среда, за да премине у гръцките жители на града (Пенкова 1994: 43-50). Това се потвърждава и от районите, в които двата култа – на Дионис и тракийския Херос се преплитат. Тук говорим и за земите на планината Пангей, долината на Струма, Югозападна Тракия, Тасос и в териториите на едоните, бесите, одрисите. Тук той е бил върховен бог, гарантиращ безсмъртие на своите последователи.

Иконографският тип на Дионис, свързан с Хероса, се появява и в района на Добруджа, т.е. там където е бил почитан Залмоксис.

Според Е. Пенкова е възможно празникът, за който е служел боровският сервиз да е именно този стар тракийски празник, който по-късно се е слял с римските розалии (Пенкова: 1994: 43-50).

Култът към Сабазий в Тракия е много добре засвидетелствуван и с паметници от Сердика и Сердикийската област (обр.12), където се е радвал на особена почит. В Сердика бил издигнат храм на Сабазий от негов жрец. Жертвеник с посвещение на Сабазий е открит в с. Бухово, Софийско, а също така има и един намерен в с. Мрамор, Софийско. Интересен е и жертвеникът от с. Драгоман, Софийско, намерен в светилище на Сабазий на върха на Петров кръст, недалеч от с. Маслово. Г. И. Кацаров предполага, че там се е издигало светилището на Себазий, като дарителят на средства за издигането му е бил римски гражданин, служил като войник в преторианската армия в Рим (Пенкова 1994: 50-61).

За произхода на култа на Сабазий има няколко схващания. Едни приемат, че е бил главно тракийско божество, чийто култ е бил отрано пренесен в Мала Азия от тракийските преселници (фригите), смесили се с местното малоазийско население. Той бил първоначално бог на живота в природата, като покровителствал земеделието и растителността. Свещеното му дърво била елхата, а боровата шушулка и овенът са неговите характерни атрибути. Обикновено се представя като брадат конник с рога на изобилието, с фригийска шапка, ръката му е вдигната за *denedictionlatina* и др. Други учени намират близост между култа на Сабазий и Дионис, които често се смесват. Сабазий през римската епиха се е отъждествявал и с други богове, като Зевс и Хелиос (Митрев2002: 209-287).

От голямата популярност на култа либер в Дакия се разбира, че местните специфични представи се сливат с познатия образ на гръцкия Дионис. Многобройните епиграфски паметници, релефи, статуетки и статуарни групи, показват иконография, с която е познат Дионис, а либер няма собствена иконография. Затова е трудно да се каже какво количество от тях е посветено на либер, поради пълното съвпадение в изображенията на двете божества.

Култът към Дионис е сред най-разпространените в римската провинция Македония. Почитта към Дионис е имала дълбоки корени в предримската епоха и се свързва с македоните, и с тракийските племена в източните предели на провинцията. Най-ранните литературни свидетелства са „Илиада“-та на Омир, също и произведенията на Есхил, Софрокъл и Аристофан, където се отбелязва присъствието на дионисиевите оргии. Гръцките автори означавали като „басариди“, заради дългата дреха от лисичи кожи, която носели в Тракия и Лидия или като „боговдъхновени“, заради обладаването им от божеството. Още и като „бакханки, вакхалинки“ жреците били наричани от траките „сабий“, което било в пряка връзка с името на Дионис в Тракия – Сабазий (Пенкова 1994: 43-50). В резултат от силното им разпространение се появили дори някои версии за произхода на македоните, които се свързвали с Дионис или неговата свита.

В заключение може да се подчертае, че Дионис е почитан от населението не само като бог на плодородието, но и на творческите сили и възможности на човек. Именно затова, в оргиите хората са се стремели да се слоят с бога, за да бъдат осенени от неговите

сили и неговото съвършенство. Географски култът към Дионис обхваща почти целия древен свят до Индия, Египет, Италия, а на север до Скития. Природното съдържание на неговия култ се ограничава с растителността, виното, лозята, но той често е свързан с водната стихия, с горите и планините. Той често се сравнява с малоазийските богове на умиращата и възраждащата се природа.

Оргиастичните страни на култа му се асоциират именно с неговата природа на божество, на вегета идеята. Култът към Дионис не е просто веселие под влияние на виното, а философско осмисляне на идеята за плодородието и творческите възможности на човека. Реален израз на този култ представляват обредите, чийто връх са оргиастичните прояви на хората, изпаднали в религиозен екстаз. Силата на въздействието му се обяснява с многовековното му съществуване.

Дионис идва със събуждащата се за нов живот природа, затова честванията ставали рано на пролет и продължавали есента, когато оплодената земя дарявала богато хората. Те изразявали почитта си, ликували пред силата на природата и всичко това намерило висш израз в оргиастичните прояви, реминисценции от които има и до днес. Както коледарите и русалиите обикаляли по селата по коледа и с песни и танци гонели злите сили, но за разлика от коледарите, които спазват християнски обичаи, то росалийските поклонници са от езически произход. И днес се събират хора да посрещат пролетта, прескачайки огньовете, традиционно в Странджанския край и някои части в Пиринския. Това са прояви, онаследени от честването на Дионис и на други богове на творческата природа.

ИЛЮСТРАЦИИ:

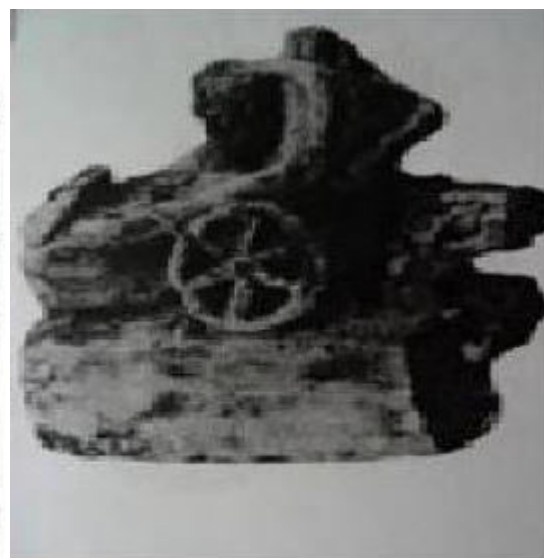
Обр. 1

Обр. 2

Обр. 3

Обр. 4

Обр. 5

Обр. 6

Обр. 7

Обр. 8

Обр. 9

Обр. 10

Обр. 11

Обр. 12

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Александров 2010: Александров, О., Религия в Римската армия в провинция Долна Мизия (I – IV в.), В. Търново 2010.
- Батаклиев 1985: Батаклиев, И., Антична митология, София 1985.
- Венедиков 1952: Венедиков, И., Един паметник във връзка с култа към Дионис – ИАИ XIII, 1952.
- Лунгарова 2012: Лунгарова, Л., Римските култове в провинция Долна Мизия, В. Търново 2012.
- Маразов 1988: Маразов, И., Мит, ритуал, фолклор, Т. III, София 1988.
- Мартинова-Кютова 2009: Мартинова-Кютова, М., Култът на Дионис във Филипопол – години на Регионалния археологически музей – Пловдив 2009.
- Митова-Джонова 1961: Митова-Джонова, Д., Светилище на Дионис край Свищов, Археология 1961.
- Митрев 2002: Митрев, Г., Дионисовите тиаси в римската провинция Македония – традиции и нововъведения. In JUBLILAEUS V: In honorem Prof. Dr. Margaritae Tacheva, 2002.
- Пенкова 1994: Пенкова, Е., Тракийският Дионис и вярата в безсмъртието. Проблеми на изкуството, 1994.
- Тодоров 1928: Тодоров, Я., Паганизъмът в Долна Мизия през първите три века след Христа, София 1928.
- Шопова 1998: Шопова, И., Към проблема за празника Росалиа и култа на Дионис в провинция Долна Мизия (епиграфски данни) – seminariumthracicum . Първи академични четения в памет на академик Г. Кацаров, 1998.